

AGNĖ ALEKSAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-3755-7406

Mokslinių tyrimų kryptys: neologija, žodžių daryba,
stilistika, interneto lingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all87-11

NAUJIEJI PAVADINIMAI PAGAL LYTIES SKIRTUMĄ

New Names Based on Gender Attribution

ANOTACIJA

Straipsnyje darybiškai nagrinėjami lytį žymintys naujadarai, pateikti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*. Glaustai apžvelgiamas feministinis lingvistinis aktyvizmas (anglų k. *feminist linguistic activism*) ir kalbos reforma (anglų k. *feminist language reform*, *gender-based language reform*, *non-sexist language reform* ir pan.), taip pat *Vilniaus universiteto lyčiai jautrios kalbos gairės*, keliant hipotezę, kad tai galėjo turėti įtakos lytį žyminčių naujadarų kūrybai. Straipsnyje nustatomi tokių darinių produktyviausi darybos būdai ir priemonės; aprašoma, kiek ir kokių (stilistiškai žymėtų ar neutralių) naujųjų pavadinimų pagal lyties skirtumą daromasi su tradicinėmis ir naujoviškomis (šiai darybos kategorijai nebūdingomis) darybos priemonėmis; galiausiai pateikiama lytį rodančių naujadarų paplitimo internete statistika.

ESMINIAI ŽODŽIAI: naujažodžiai, naujadarai, žodžių daryba, feministinis lingvistinis aktyvizmas, kalbos reforma.

ANNOTATION

The article addresses new gender-denoting coinages present in the *Database of Lithuanian Neologisms* from the formational point of view. It furthermore offers a brief overview of the feminist linguistic activism and the feminist language reform (also known as the gender-based language reform, non-sexist language reform, etc.), as well as the Gender-sensitive Guidelines of Vilnius University, advancing a hypothesis that this could have played a role in the appearance of new gender-denoting coinages in the Lithuanian language. The article identifies the most productive methods and tools of the formation of such coinages; describes the quantity of new names based on gender attribution that are made with the traditional and novel (or unconventional as far as this category of formation is concerned)

tools of formation, as well as the nature of the new words (that can be stylistically charged or neutral); and concludes with the statistics on the dissemination of gender-denoting new Lithuanian coinages on the Internet.

KEYWORDS: neologisms, new coinages, word-formation, feminist linguistic activism, language reform.

ĮVADAS

Feminizmas laikomas pagrindiniu šio amžiaus socialiniu judėjimu (Pauwels 2001: 137), paskatinusiu kalbos reformą (anglų k. *feminist language reform*, *gender-based language reform*, *non-sexist language reform* ir pan.), kuria siekiama panaikinti kalboje slypinčią lyčių nelygybę. Nors kai kurių šalių tyrimai rodo, kad tokia kalbos reforma – sunkiai įgyvendinama, nes visuomenė yra įpratusi vartoti tradicines formas (Maldonado 2015: 247), nors pabrėžiama, kad vien kalbos pokyčiai neužtikrins skirtingų lyčių lygybės, jei vyrai ir moterys nėra lygūs visuomenėje (Hong 2018: 702)¹, nors tvirtinama, kad kalba negali būti dirbtinai keičiama (Laugesen 2019: 256), siekis pertvarkyti kalbą paplito ir plinta daugelyje pasaulio šalių. Ši kalbos reforma neaplenkė ir Lietuvos.

2021 m. buvo paskelbtos *Vilniaus universiteto lyčiai jautrios kalbos gairės* (toliau – VU LJKG, gairės), kuriose rašoma, kad „konvencija vartoti gramatinę vyriškąją giminę kaip neutralią yra atgyvenusi ir dažnu atveju diskriminacinė“. Nors lietuvių kalboje, mąstant apie žmogų, visada nežymėta bus vyriškosios lyties pavadinimo forma (Holvoet, Semėnienė 2006: 106), tokia vyriškosios giminės žodžių vartoseną apibendrinamąją reikšmę nepriimtina ir peiktina daugelyje pasaulio šalių. Šis dokumentas – gairės – paskatino patyrimėti, kiek į šias, kaip rašo gairių sudarytojai, „sąmoningumo ir kalbinės kūrybos sritis“ įsitraukia naujadarų kūrėjai.

Tyrimo objektu, atmetus skolinius, pasirinkti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* (toliau – ND, duomenynas) pateikti naujadarai, įeinantys į pavadinimų

---

¹ Beje, apie tai straipsnyje „Apie „jautrią“ gramatiką“ rašo Laimantas Jonušys: „Lietuvoje iš tikrųjų esama moterų diskriminacijos. Smurtas artimoje aplinkoje tebėra paplitęs reiškinys. Bėda ne tik pats smurtas, bet ir tai, kad dalis visuomenės mano, jog auka pati išprovokuoja smurtą. Kai kuriose srityse moterims sunkiau negu vyrams siekti karjeros ir užimti svarbius postus.

Esama ir teigiamų poslinkių. Tikrai džiaugiuosi dabartine vyriausybe, kurią kai kas pašaipiai vadinama „moteriausybe“. Tiesa, požiūris į šią valdžią, ko gero, labiau priklauso nuo vertintojo politinių ir ideologinių pažiūrų, o ne nuo požiūrio į moteris, bet gal taip ir turėtų būti. Vis dėlto akivaizdu, kad niekinamas požiūris į moteris ministres dažnu atveju aiškiai atsiduoda mizoginija.

Tačiau sunku būtų įsivaizduoti, kad visos šios bėdos ir teigiami poslinkiai (ne tik valdžioje) kaip nors susiję su gramatinės giminės vartoseną kalboje“ (15min.lt 2021-10-18).

pagal lyties skirtumą darybos kategoriją, t. y. savakilmiai ir skolintą šaknį turintys dariniai (hibridai). 2022 m. gegužės 5 d. ND buvo pateiktas 7691 kalbos vienetas (žodžiai, žodžių junginiai ir santrumpos). Lietuviškų daiktavardžių rasta 3124, iš kurių atrinkti 55 naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą.

Straipsnio tikslas – ištirti, kaip ir su kokiomis darybos priemonėmis daromasi naujųjų pavadinimų pagal lyties skirtumą. Pažymėtina, kad lietuvių kalba apskritai „nėra bent kiek išsamiau ištirta lyčių raiškos „pusiausvyros“ atžvilgiu“ (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 57), išskyrus naujausią ir bene vienintelį naujažodžių tyrimą lyties išraiškos aspektu (Murmulaitytė 2021: 51–69).

Šiam tikslui pasiekti numatomi tokie uždaviniai: 1) rankiniu būdu išrinkti iš ND naujadarus – pavadinimus pagal lyties skirtumą; 2) atlikti darybinę tokių naujadarų analizę; 3) ištirti ir aprašyti pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos būdus ir priemones; 4) nustatyti, kiek tokių darinių daromasi su tradicinėmis ir naujoviškomis (šiai darybos kategorijai nebūdingomis) darybos priemonėmis; 5) ištirti stilistiškai žymėtų ir stilistiškai neutralių pavadinimų pagal lyties skirtumą santykį; 6) patikrinti, kiek plačiai naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą yra paplitę interneto vartosenoje; 7) patikrinti, kokie lytį rodantys naujadarai įtraukti į rengiamą *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* (toliau – BŽ) ir 8) nustatyti, kokią dalį naujosios lietuviškos leksikos ND sudaro tokie dariniai.

Tyrimo metodai: darybiškai skaidant naujadarus, taikoma sinchroninė darybinė analizė; tiriant ir aprašant lietuvių kalbos naujažodžių darybos ir vartosenos ypatumus, taikomas analitinis aprašomasis metodas; nagrinėjant naujųjų pavadinimų pagal lyties skirtumą paplitimą internete, taikomas paieškos metodas; analizuojant darinių skaitines dažnumo išraiškas, produktyviausius darybos būdus ir priemones tiriant kiekybiškai, taikomas skaičiavimo metodas.

1. FEMINISTINIS LINGVISTINIS AKTYVIZMAS

Ši sąvoka (anglų k. *feminist linguistic activism*) suprantama „kaip sąmoninga veikla, kuria siekiama vienokių ar kitokių įprastinės kalbos, jos vienetų formos ir semantikos pokyčių“ (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 42). Mokslo populiarinamosios studijos „Apie žodžio korektiškumą: sava ir importuota“ autorių nuomone, „[P]aviršutiniškai žiūrint jo tikslai rodosi pamatuoti: siekti lyčių lygybės kalbinėje raiškoje, išskelti moters patirtį, moters žiūrą, t. y. kalba išreikšti pasaulį moters akimis“ (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 42).

Šio feministinio lingvistinio aktyvizmo užuomazgos siekia 1970 m.², kai feminisčių akiratyje atsидūrė kalba (Cameron 2003: 453; Pauwels 2003: 551; Braun, Sczesny, Stahlberg 2005: 1; Lee 2007: 285; Laugesen 2019: 241, 244), todėl pradėta siekti panaikinti šią kalboje slypinčią nelygybę ir pakeisti per šimtmečius nusistovėjusį patriarchalinį mąstymą (Penelope 1990: 213, cit. iš Ehrlich, King 1992: 156–157; Pauwels 2001: 138; dar apie kalbą kaip patriarchato įrankį žr. Pauwels 2001: 137). Tokia kalbos reforma įgavo dar vieną pavadinimą – žodinė higiena (anglų k. *verbal hygiene*; Deborah Cameron terminas, žr. Laugesen 2019: 241; plačiau žr. Cameron 1995).

Užsienyje paskelbta nemažai veikalų, kuriuose rašoma apie seksistinės kalbos poveikį, žalą visuomenei (plačiau žr. Parks, Robertson 1998: 478; 1998a: 446). Žinoma, daugiausia buvo atlikta anglų k. tyrimų³, kurie parodė, kad a) aukštą socialinį statusą turinčios profesijos, pavyzdžiui, profesorius, yra vyriškosios giminės, o žemą socialinį statusą turinčios profesijos, pavyzdžiui, mokytoja, yra moteriškosios giminės. Šie žodžiai vartojami apibendrinamąja vyriškosios arba moteriškosios giminės reikšme net tada, kai nėra žinoma konkrečios profesijos atstovo biologinė lytis arba ji atrodo nereikšminga, nekeičianti esmės, pvz., *universitete dirba profesoriai, o mokyklose – mokytojos* (Fuertes-Olivera 2007: 225; plačiau apie socialinį statusą žr. Arvydo Matulionio straipsnį *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* (toliau – VLE), prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/socialinis-statusas/>); b) neigiamos konotacijos žodžiai – moterų pavadinimai (anglų k. *shrew, bitch*) neturi vyriškosios giminės atitikmenų (Lakoff 2003: 162); c) seksologijoje vartojami terminai, susiję su vyro pozicija, t. y. ką vyras daro moteriai, o ne atvirkščiai (Ehrlich, King 1994: 59–60) ir daugelis kt. Daugiausia kritikos įvairios pasaulio kalbos sulaukia dėl vyriškosios giminės vartosenos apibendrinamąja reikšme⁴ (dar žr. Braun, Sczesny, Stahlberg 2005: 1, 3). Žinoma, ne išimtis ir lietuvių kalba, nes „[Ž]velgiant į kiekybinius parametrus akivaizdu, kad lyčių raiškos „pusiausvyrą“ indoeuropiečių kalbose daug kur pažeista“ (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 42). Minėtosios mokslo populiarinamosios studijos autoriai atkreipia dėmesį ne tik į nevienodą lyčių raiškos „pusiausvyrą“ (į „vyrų viršenumą“ lietuvių kalboje, kaip pastebėjo Egidijus

² 1960 m. atsirado terminai *seksizmas* ir *rasizmas*, siekiant atkreipti dėmesį į moterų diskriminacijos formas (Wodak 1997, cit. iš Formato 2016: 375). Tai laikytina pirmosiomis feministinėmis lingvistinėmis inovacijomis (Ehrlich, King 1994: 61).

³ Čia kai kurie mokslininkai iš karto daro skirtį tarp anglų kalbos ir kitų kalbų, pabrėždami, kad anglų kalbos tyrimų rezultatai negali būti apibendrinti ir taikytini struktūriškai skirtingoms kalboms (Braun, Sczesny, Stahlberg 2005: 1).

⁴ Plg. Lietuvių kalboje „[A]pibendrinimo atveju vartojama tik vyriškoji giminė: [...] *rektorijų taryba*“ (Paulauskienė 2007: 72), kai į šią tarybą įeina tiek rektorai, tiek rektorės.

Zaikauskas), bet ir į ypatingą moteriškosios giminės daiktavardžių – esminių, svarbiausių sąvokų – dominavimą:

Prieš ketvirtį amžiaus, kai feministinio lingvistinio aktyvizmo apraiškų Lietuvoje dar nebūta, Egidijus Zaikauskas, feminizmo ir maskulinizmo atžvilgiu peržiūrėjęs lietuvių kalbos gramatiką, leksikos ir žodžių darybos lygmenis, darė išvadą, kad lietuvių kalba rodanti „vyrų viršesnumą“. Keli tą teiginį remiantys pavyzdžiai iš anuometinio jo pranešimo konferencijoje. Šaknies *vyr-* vediniai: veiksmažodžio *VYRauti* reikšmė, daiktavardis *didVYRė̃s*; šaknis *tėv-*: *TĖVynė*, *TĖVai* (tėvas ir motina); [...] (Zaikauskas 1994: 27). Taigi, negalima sakyti, kad feminizmo aktyvistės visiškai neteisios, nuolatos kartodamos, jog kalba esanti „prikimšta“ vyriškumo, moteriškąją giminę nustumianti į šalį. Tačiau čia pat turėtume priminti, kad ne vienas mūsų kultūros tyrinėtojas, gilinęsis į gimtąją kalbą, nepaprastos kalbos nuovokos žodžio meistras yra atkreipęs dėmesį į išskirtinę moteriškosios giminės daiktavardžių vietą lietuvių kalbos leksinėje semantikoje. Poeto Marcelijaus Martinaičio pastebėta: „Beveik visos didžiosios lietuvių sąvokos yra moteriškosios giminės: žemė, saulė, gyvybė, tiesa, dvasia, laisvė, meilė...“ (Martinaitis 2006: 155). Tokios semantikos žodžiai savaip kompensuoja kiekybinį vyriškųjų formų vyravimą formaliojoje gramatikoje. (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 42–43)

Nors visame pasaulyje diskutuojama dėl feministinio lingvistinio aktyvizmo (ne)reikalingumo ir (ne)svarbumo, vis dėlto tiek šio judėjimo šalininkai, tiek priešininkai suvokia, kad net ir neutraliausios formos įgis seksistinį atspalvį seksizmą propaguojančių žmonių lūpose (Ehrlich, King 1992: 152) ir pati kalbos reforma galės būti sėkminga tik tada, jei visuomenė tikslingai, sąmoningai, o ne paviršutiniškai rinksis vartoti alternatyvias formas (Pauwels 2003: 566).

2. VILNIAUS UNIVERSITETO LYČIAI JAUTRIOS KALBOS GAIRIŲ VERTINIMAS INTERNETO ŽINIASKLAIDOJE

Šiame straipsnyje jokių būdu nesiekiami pateikti visapusiško ir nuodugnaus VU LJKG vertinimo (straipsnyje neturėta tokio tikslo), tačiau manytina, kad, pasirodžius tokiam inovatyviam dokumentui, pravartu glaustai apžvelgti, kaip toks pirmą kartą Lietuvoje parengtas dokumentas, skatinantis vartoti lyčiai jautrią kalbą, vertinamas internetinėje žiniasklaidoje, juolab kad ir patys gairių rengėjai pripažįsta, kad „vienose kalbose ir kultūrose lyčiai jautri kalba įsitvirtinusi,

⁵ Beje, į ND įtrauktas stilistiškai žymėtas dūrinys *didbobė* ‘iron. darbais ir žygiais garsėjanti moteris’. Naujadaras pasidarytas kaip atsvara žodžiui *didvyris*.

kitose vyksta bandymai“. Straipsnyje chronologiškai pateikiama viešųjų asmenų reakcija į tokį „bandymą“:

Kalboje yra daugybė atvejų, kai galioja, tarkim, sinekdochos principas: dalis atstoja visumą. Imkime garsųjį Blaise'o Pascalio aforizmą (sutrumpintą): „Žmogus – tai mąstanti nendrė.“ Visi supranta, kad nors „žmogus“ čia pavartotas vienaskaita, turimas omeny ne koks nors vienas asmuo, o žmonės kaip visuma (dalis atstoja visumą). Lygiai taip pat suprantama, kad sakant „žmogus“ galvojama ne apie vyrus, o apie visus žmones. Antra vertus, „žmogoms“ čia yra kompensacija: „nendrė“ yra moteriškosios giminės.

O gal reikia imti svaičioti, kodėl [...] nemažai svarbių žodžių yra moteriškosios giminės – asmenybė, valdžia, visuomenė, pergalė, kalba ir t. t. [...].

Vis dėlto negalima neigti, kad kalba proto ribose kinta lyčiai neutralios vartosenos linkme. Dar gerokai iki visų naujų vėjų gyvavo toks tradicinis kreipimasis: „ponios ir ponai“. Dabar panaši dviejų gramatinių giminių vartoseną išsiplėtė – darbo skelbimuose, oficialiose kalbose, raštuose ir pan. Tai yra normalu, nuosaiku ir visuomenei suprantama. (15min.lt 2021-10-18, Laimantas Jonušys)

Prisiminkime dar vieną lietuvišką žodį, kuris naudotas, kai sunku apsispręsti dėl lyties, žmogysta – žmogus, asmuo (be lyties) („Negali nė suprast, kas tę per žmogysta“). Ar ne tokios reikšmės ieško gairių rengėjai? O atmetas jis buvo bene dėl pejoratyvinio atspalvio. Tradicinėje kultūroje vertybe laikytas aiškus žmogaus lytiškumo, moters – vyro, suvokimas. Tiesa, lietuvių kalboje turime lyties požįrių ir neutralų kreipinį – tamsta / tamstos. (lrt.lt 2021-10-19, Asta Katutė)

„Tai yra iš dalies pasityčiojimas iš lietuvių kalbos. Lietuvos žmogui ir lietuviškai kalbančiam žmogui bus ilgai, gal ir niekada, nesuprantama“, – sako Audrys Antanaitis, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininkas. (kauno.diena.lt 2021-10-31, Audrys Antanaitis)

Nors kritikai sako, kad vyriškoji giminė puikiai tinka kaip neutrali ir neturi jokio papildomo užtaiso formuoti lyčių santykius, kad tai – tik gramatika, vis dėlto pagalvoję kitaip suprastume, kokį stiprų užtaisą kalba savyje turi: mažai kritikų, ypač vyrų, matyt, sutiktų būti apibūdinami moteriškąja gimine „aš esu fizikė, pardavėja“ ir panašiai. Tai rodo, kad kalba nėra neutrali. (15min.lt 2021-11-02, Jūratė Juškaitė)

Jame (gairėse – *aut. past.*) problemą „išsprendė“ labai paprastai – pasiūlė žmogaus pavaldą turinčią moteriškos lyties būtybę vadinti „žmoga“.

Kodėl ne „žmogiene“, jeigu jau esu ištekėjusi? Arba „žmogaite“, jeigu esu dar panelė. O jei nenoriu skelbti šeimyninės padėties, galiu vadintis „žmogė“, [...].

O jeigu nenoriu savęs tapatinti nė su viena lytimi, galėčiau vadintis „žmog“, analogiškai rusiškam „ono“, nes lietuvių kalboje nekatrosios giminės nėra. (skrastas.lt 2021-11-05, Regina Musneckienė)

„[...] Net ir ką tik šių metų spalio 15 dieną garbingo Vilniaus universiteto paskelbtos lyčiai jautrios kalbos gairės, mano galva, yra visiškai nemotyvuotas, netgi gėdingas tradicinių nusistovėjusių lietuvių kalbos normų griovimas“, – savo poziciją išsakė profesorius. (etaplus.lt 2021-11-16, Juozas Pabrėža)

Panašius žodžius galima „išradinėti“ kaip okazinius (individualius, stilistinius) naujadarus, juokaujant, kvailiojant (taip televizijos „Dviračio žinių“ „pelės“ vietoj žmonės pasako žmogai), bet piršti juos normaliai gimtosios kalbos vartosenai...?! [...]

Kalba yra kur kas įvairesnė, lankstesnė, paslankesnė negu ją mato „jautrios kalbos“ kūrėjos ir kūrėjai. Tik reikia gebėti ją kūrybiškai vartoti ir neprasimanyti tų neigiamų, menkinamųjų prasmų ir nuostatų ten, kur jų nėra. Šviesiausioms mūsų tautos moterims (tarp jų ne viena – iškili feministė, lygių teisių siekėja) – Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, Meilei Lukšienei, Vandai Zaborskaitei, dabar Viktorijai Daujotytei – vyriškoji žodžių giminė, tam tikrais atvejais vartojama apibendrinamąja abiejų lyčių reikšme, nekliuvo.

Nekliūva tūkstančiams lietuvių moterų. Kliūva toms, kurias apsėdo madinga ideologija. (pozicija.org 2022-01-06, Kazimieras Župerka)

Šiuo metu, kaip rodo pateiktų šaltinių duomenys, stipresnė neigiama nuostata, kita vertus, neaišku, kokie visuomenės mentaliniai pokyčiai galimi ilgalaikėje perspektyvoje. Anot gairių rengėjų, „[I]lgainiui vienos formos prigis, kitos išnyks; vienos paplis ir bus instituciškai įprastos, kitos liks tik individualios raiškos erdvėje, be to, atsiras ir visiškai naujų formų“.

Pavyzdžiui, anglų kalboje dar 1970 m. feministės sukūrė santrumpą *Ms*, kuri turėjo pakeisti santrumpas *Miss* (panelė, neištekėjusi moteris) ir *Mrs* (ponia, ištekėjusi moteris)⁶. Naujoji santrumpa *Ms* (moteris) buvo sukurta analogiškai pagal santrumpą *Mr* (vyras) ir nerodė moters šeiminės padėties (Ehrlich, King 1992: 154; Fuertes-Olivera 2007: 224; dar žr. Pauwels 2001: 139–141). Tiesa, ši santrumpa *Ms* dažniausiai buvo atmetama arba vartojama netinkamai, pavyzdžiui, neutralia, šeiminės padėties turėjusia nerodyti santrumpa pradėta kreiptis į išsiskyrusias moteris, karjeristes, prostitutas ir kt. (plačiau žr. Ehrlich, King 1992: 154; Ehrlich, King 1994: 62–63; Fuertes-Olivera 2007: 222).

⁶ Santrumpos *Miss* ir *Mrs* buvo kritikuojamos dėl to, kad moterį apibrėždavo pagal jos santykio su vyru (ne)buvimą (Lakoff 1975: 30, cit. iš Pauwels 2001: 139).

Dar vienas bandymas – lytį rodančius žodžius (anglų k. *chairman*, *spokesman*) siekta pakeisti neutraliais: pirmininkaujantis asmuo, pirmininkas, –ė (anglų k. *chairperson*) ir delegatas, –ė, atstovas, –ė (anglų k. *spokesperson*). Tokia reforma nepasiteisino, nes, kaip parodė vartoseną, šie neutralūs žodžiai prarado savo neutralumą: anglų k. žodžiai *chairperson*, *spokesperson* pradėti vartoti išimtinai moterų veiklai apibūdinti (Ehrlich, King 1992: 155; 1994: 63).

Tokie pavyzdžiai pagrindžia feministinio lingvistinio aktyvizmo kritiką, kad kalba negali būti dirbtinai keičiama, jei visuomenė nėra pribrendusi pokyčiams ir nesupranta jų svarbos, poreikio: dirbtinai diegiami kalbos pokyčiai labai dažnai neprigyja, dirbtinių bandymų sureguliuoti lyčių lygybę kalboje visuomenė dažniausiai nesupranta ir netgi neutralios turėjusios būti formos vartojamos dviprasmiškai.

3. NAUJIEJI PAVADINIMAI PAGAL LYTIES SKIRTUMĄ: FLEKSINĖ DERIVACIJA

Duomenyne, kaip minėta, rasti 55 naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą, kurie, kaip nurodo *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (toliau – DLKG), „žymi kitos (priešingos) lyties asmenis ar šiaip gyvas būtybes“ (2006: 142). Didžiąją daugumą sudaro galūnių vediniai (80 proc.; 44; žr. 1 lentelę)⁷, likę – priesagų vediniai (20 proc.; 11).

1 LENTELĖ. Pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos galūnės ND

Eil. nr.	Galūnė	Vedinių skaičius (ND)
		abs. sk.
1.	–ė	35
2.	–ius (nepriskirta)	4
3.	–as (nepriskirta)	2
4.	–is (nepriskirta)	2
5.	–a (nepriskirta)	1
Iš viso:		44

⁷ Kaip rodo naujausias makroneologijos tyrimas, duomenyne tai yra vienintelė darybos kategorija, išsiskirianti galūnių vedinių gausa (Aleksaitė 2022: 91).

Iš pateiktos 1-os lentelės matyti, kad naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą, pateikti ND, daromiesi su įvairesnėmis galūnėmis: ne tik su gramatikose nurodyta vienintele darybos priemone *-ė* (*Lietuvių kalbos gramatika* (toliau – LKG) 1965: 418; DLKG 2006: 143), bet ir su šiai darybos kategorijai tradiciškai nepriklausančiomis galūnėmis *-a*, *-as*, *-is* ir *-ius*.

LKG užsimenama, kad „[A]nksčiau daugelis profesijų moterims iš viso buvo neprieinamos, o ir dabar kai kurių profesijų moterų ne per daugiausia, todėl savaime suprantama, kad pačioje realiojoje tikrovėje nebuvo pagrindo atsirasti moteriškosios giminės daiktavardžiams, reiškiantiems tokių profesijų asmenis“ (LKG 1965: 165). Plg. tokias žodžių poras: *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽ) ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau – DŽ₈) fiksuotas *arkivyskupas* – į ND įtraukta *arkivýskupė* ‘vyresnioji vyskupė (aukščiausio rango krikščionių dvasininkė), vadovaujanti kelioms vyskupijoms’ (: *arkivyskupas*), *budelis* – *bùdelė* ‘mirties bausmės vykdytoja’ (: *budelis*), *kareivis* – *kareivė* ‘karo prievolę atliekanti moteris (taip pat perkeltine reikšme, pavyzdžiui, skruzdėlė)’ (: *kareivis*), *maestro* – *maèstrė* ‘pagarbus žymios menininkės pavadinimas’ (: *maestro*), *urėdas* – *urėdė* ‘urėdo pareigas einanti moteris’ (: *urėdas*), *vikaras* – *vikārė* ‘klebono padėjėja’ (: *vikaras*) ir kt. Lietuvių kalboje „[T]okios vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių poros sudaromos tiek iš savų, tiek iš tarptautinių žodžių. [...] Ši daryba tokia reguliari, kad primena kaitybą“ (Paulauskienė 2007: 72), pavyzdžiui, *aktorius* – *aktorė*, *daktaras* – *daktarė*, *direktorius* – *direktorė*, *rašytojas* – *rašytoja*, *studentas* – *studentė* ir kt. (Paulauskienė 2007: 72; dar žr. LKG 1965: 165), todėl tiek anksčiau, tiek dabar, atsiradus naujai profesijai ir prireikus moteriškosios giminės daiktavardžio, pavadinančio moterį pagal jos „pastovų (pareigas) ar tik laikiną darbą“ (Paulauskienė 2007: 72), buvo galima pasidaryti tokių daiktavardžių, „[V]adinasi, Lietuvoje nuo seno darbo, karjeros atžvilgiu (bent jau kalboje – *aut. past.*) moterys buvo lygios su vyrais“⁸ (Paulauskienė 2007: 72).

Dar vienas akstinas kurti tokius naujadarus – siekis „pabrėžti ar, rečiau, suniveliuoti jau seniau pavadintos (realijos) priklausymą tam tikrai lyčiai“ (Murmulaitytė 2021: 51): *autoritėtė* ‘moteriškos lyties autoritetas’ (: *autoritetas*), *gėnijė* ‘moteriškosios lyties didžiausių sugebėjimų ir talento asmuo’ (: *genijus*), *indivìdė* ‘moteriškosios lyties individas’ (: *individas*), *išmiñtė* ‘išminties sukaupusi moteris’ (: *išminčius*), *kūdikė* ‘moteriškos lyties kūdikis’ (: *kūdikis*), *lavónė* ‘moteriškos lyties žmogaus palaikai’ (: *lavonas*), *personāžė* ‘moteriškos lyties kūrinio veikėjas (personažas)’ (: *personažas*), *subjèktė* ‘išgyvenimų patirianti literatūros

⁸ Plg. „Kalboje moteris ir vyras lygūs. [...] Aiškios paralelės: *draugas* ir *draugė*, *bičiulis*–*bičiulė*, *profesorius*–*profesorė*. Ne visose kalbose taip yra“ (Daujotytė 1990: 5, cit. iš Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 45).

(dažniausiai poezijos) kūrinio veikėja' (: *subjektas*) (plačiau apie šių literatūros terminų pamatuotą vartoseną žr. Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 45) ir kt.

Duomenyne pateiktų galūnės *-ė* vedinių darybos pamatu eina vyriškosios lyties subjektų pavadinimai: *ginklanešė* 'riterio ginklų nešėja, riterio padėjėja; perkeltine reikšme – šiuolaikinio (politinio) lyderio padėjėja' (: *ginklanešys*), *ròbotė* 'moterišką būtybę imituojančio mechanizmo pavadinimas' (: *robotas*), *šunytė* 'šuns patelė – kalytė' (: *šunytis*) ir kt., išskyrus naujadarą *elitė* 'juok. moteriškosios lyties elito atstovė', kuris remiasi kuopiniu daiktavardžiu *elitas*. Akivaizdu, kad tiek anksčiau, tiek dabar bendrinėje lietuvių kalboje galūnė *-ė* buvo ir „yra svarbiausia moteriškosios lyties asmenų [...] pavadinimų darybos priemonė“ (Ambrasas 2000: 79).

ND pavadinimai pagal lyties skirtumą pasižymi darybos priemonių (galūnių) įvairove. Duomenyne fiksuoti galūnių *-ius* (4), *-as* (2), *-is* (2) ir *-a* (1), kurios tradiciškai nepriklauso pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorijai, vediniai:

- a) *áuklius* 'vyras, dirbantis auklės darbą; jauniklių prižiūrėtojas' (: *auklė*), *fýfius* 'vyriškosios lyties *fifa* – išpuoselėtos išvaizdos, bet didesniu intelektu nepasizymintis vaikas' (: *fyfa*), *múzius* 'daiktavardžio *mūza* (deivė, poetinės kūrybos įkvėpėja) vyriškoji giminė' (: *mūza*) ir *picius* 'picų kepėjas' (: **picė*), kuris remiasi rašytinėje vartosenoje nefiksuotu darybos pamatu;
- b) *múzas* 'juok. daiktavardžio *mūza* (deivė, poetinės kūrybos įkvėpėja) vyriškoji giminė' (: *mūza*) ir *slaūgas* 'ligonių slaugytojas' (: *slaugė*);
- c) *sesūtis* 'juok. vyras, dirbantis medicinos sesele' (: *sesutė*), *sesėlis* 'juok. vyras, dirbantis medicinos sesele' (: *sesele*);
- d) *žmogà* 'feministinis moters ar apskritai asmens, atsieto nuo lyties, pavadinimas' (: *žmogus*), kuri sukūrė sociologė, žurnalistė Daiva Repečkaitė (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 49; dar žr. ND). Gairėse rašoma, kad naujadaras *žmogà* 'taiko į žmogaus kategorijos kaip ilgą laiką sutapusios su vyriškuoju subjektu kritiką' (apie galimą šio naujadaro priskyrimą vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimams žr. Murmulaitytė 2021: 58; plačiau apie naujadaro *žmogà* kritiką žr. Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2021: 49–50).

Sukaupti duomenys rodo, kad daugiausia daromasi moteriškosios lyties subjektų pavadinimų su galūnėmis *-ė* (ypač *dari*) ir *-a*, o su retesnėmis galūnėmis *-ius*, *-as* ir *-is* – vyriškosios lyties subjektų pavadinimų.

4. NAUJIEJI PAVADINIMAI PAGAL LYTIES SKIRTUMĄ: SUFIKSACIJA

Straipsnio rašymo laikotarpiu priesagų darumas yra gana ribotas (žr. 2 lentelę).

2 LENTELE. Pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos priesagos ND

Eil. nr.	Priesaga	Vedinių skaičius (ND)
		abs. sk.
1.	-inas	5
2.	-ienė	3
3.	-ūnas (nepriskirta)	2
4.	-(i)ukas (nepriskirta)	1
Iš viso:		11

Duomenyne tarp šios darybos kategorijos priesagos vedinių daugiausia rasta vyriškosios lyties subjektų pavadinimų, pasidarytų su priesaga *-inas*, kiek mažiau – moteriškosios lyties subjektų pavadinimų, pasidarytų su priesaga *-ienė*:

- a) *auklinas* ‘juok. vyras, dirbantis auklės darbą’ (: *auklė*), *barakūdinas* ‘menk. plėšrus vyras, siekiantis pasipelnyti iš turtingos moters’ (: *barakuda*), *beždžioninas* ‘beždžionės patinas’ (: *beždžionė*), *žvaigždinas* ‘iron. vyriškos lyties žvaigždė – garsenybė’ (: *žvaigždė*) ir kt.;
- b) *eksmerienė* ‘buvusio mero žmona’ (: *eksmeras*), *konservatorienė* ‘juok. įtakingo politiko konservatoriaus žmona’ (: *konservatorius*) ir ‘šimtakojo patį’ (: *šimtakojis*).

Į ND įtraukti priesagų *-ūnas* ir *-(i)ukas*, kurios tradiciškai nepriklauso pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorijai, vediniai:

- a) *kregždūnas* ‘iron. Tėvynės sąjungai–Lietuvos krikščionių demokratų partijai, kurios simbolis yra kregždutės, priklausantis Seimo narys’ (: *kregždė*) ir *žvaigždūnas* ‘iron. vyrai – įžymybės, garsenybės (paprastai iš pramogų pasaulio)’ (: *žvaigždė*);
- b) *aukliukas* ‘vyras, dirbantis auklės darbą’ (: *auklė* / *auklius*, *auklis*, *auklys*⁹).

Priesaginė pavadinimų pagal lyties skirtumą daryba nėra produktyvi. Su retomis priesagomis *-inas* (bent kiek daresnė), *-ūnas* ir *-(i)ukas* daromasi vyriškosios lyties subjektų pavadinimų, vadinasi, šiuo metu fleksinė derivacija lietuvių kalboje parankesnė moteriškosios lyties subjektų pavadinimų darybai.

⁹ Plačiau apie šiuos vyriškosios giminės daiktavardžius žr. *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Konsultacijų banką* (toliau – VLKK KB), prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/12415-auklius-auklis-auklys>.

5. NAUJIEJI PAVADINIMAI PAGAL LYTIES SKIRTUMĄ: STILISTINIS ASPEKTAS

Jau buvo minėta, kad nuolat pildomame duomenyne straipsnio rašymo laikotarpiu buvo pateiktas 7691 kalbos vienetas, iš kurių rasti 55 naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą, vadinasi, tokie dariniai sudaro labai nedidelę visos naujosios leksikos (tiek indigenios, tiek skolintos) dalį (0,7 proc.). Vienas iš straipsnyje keliamų uždavinių – panagrinėti, kiek naujųjų pavadinimų pagal lyties skirtumą daromasi dėl designatinių priežasčių, o kiek – dėl stilistinių; be to, nustatyti šių kalbos reiškinių paplitimą interneto vartosenoje (žr. 3 lentelę).

3 LENTELĖ. (Ne)stilistiniai pavadinimai pagal lyties skirtumą

Eil. nr.	Naujadaras	(Ne)stilistinis aspektas			Paplitimas internete
		stilistiškai neutralus	stilistiškai žymėtas	stilistinis atspalvis	abs. sk.
1.	<i>arkivoyskupė</i>	+			216
2.	<i>auklinas</i>		+	juokaujamas	51
3.	<i>aukliukas</i>	+			27
4.	<i>auklius</i>	+			142
5.	<i>autoritetė</i>	+			75
6.	<i>barakudinas</i>		+	menkinamas	28
7.	<i>beždžioninas</i>	+			5
8.	<i>budelė</i>	+			51
9.	<i>dramistė</i>	+			57
10.	<i>eksmerienė</i>	+			3
11.	<i>elitė</i>		+	juokaujamas	22
12.	<i>fyfinas</i>		+	menkinamas	110
13.	<i>fyfius</i>	+			22
14.	<i>genijė</i>	+			39
15.	<i>ginklanešė</i>	+			156
16.	<i>gurė</i>	+			3
17.	<i>individė</i>	+			86
18.	<i>išmintė</i>	+			41
19.	<i>kareivė</i>	+			369
20.	<i>kavaliarė</i>	+			165

Eil. nr.	Naujadaras	(Ne)stilistinis aspektas			Paplitimas internete
		stilistiškai neutralus	stilistiškai žymėtas	stilistinis atspalvis	abs. sk.
21.	<i>konservatorienė</i>		+	juokaujamas	2
22.	<i>kregždūnas</i>		+	ironiškas	0
23.	<i>krivė</i>	+			195
24.	<i>kūdikė</i>	+			271
25.	<i>lavonė</i>	+			128
26.	<i>maestrė</i>	+			32
27.	<i>modelė</i>	+			335
28.	<i>monstrė</i>	+			316
29.	<i>mūzas</i>		+	juokaujamas	99
30.	<i>mūzius</i>	+			8
31.	<i>narcizė</i>	+			136
32.	<i>orakulė</i>	+			304
33.	<i>pastorė</i>	+			227
34.	<i>personažė</i>	+			498
35.	<i>picius</i>	+			1
36.	<i>piratė</i>	+			305
37.	<i>pusvyrė</i>	+			4
38.	<i>robotė</i>	+			261
39.	<i>seselis</i>		+	juokaujamas	0
40.	<i>sesutis</i>		+	juokaujamas	4
41.	<i>slaugas</i>	+			319
42.	<i>subjektė</i>	+			187
43.	šimtakojiė	+			1
44.	šunytė	+			236
45.	šviesulė		+	ironiškas	1
46.	<i>talentė</i>	+			159
47.	<i>tėvė</i>		+	ironiškas	5
48.	<i>urėdė</i>	+			57
49.	<i>vikarė</i>	+			34
50.	<i>vyskupė</i>	+			188
51.	<i>vunderkindė</i>	+			163

Eil. nr.	Naujadaras	(Ne)stilistinis aspektas			Paplitimas internete
		stilistiškai neutralus	stilistiškai žymėtas	stilistinis atspalvis	abs. sk.
52.	<i>zombė</i>		+	niekinamasis	27
53.	<i>žmoga</i>	+			32
54.	<i>žvaigždinas</i>		+	ironiškas	3
55.	<i>žvaigždūnas</i>		+	ironiškas	227

Kaip matyti iš 3-ios lentelės, duomenyne vyrauja stilistiškai neutralūs, referentinę funkciją atliekantys pavadinimai pagal lyties skirtumą (74,5 proc.; 41). Jie kuriami dėl designatinių priešasčių – poreikio įvardyti naują realiją. Likę dariniai (25,5 proc.; 14) – stilistiškai žymėti. Jie atlieka emocinę-ekspresinę funkciją ir yra kuriami dėl stilistinių sumetimų (daugiau pasidaroma neigiamos konotacijos darinių: ironiškųjų, menkinamųjų ir niekinamųjų). Tiesa, sukaupiti pavyzdžiai rodo, kad esama stilistiškai žymėtų naujadarų, kurie praranda emocinę-ekspresinę funkciją ir dažniau vartojami kaip stilistiškai neutralūs asmenų pavadinimai pagal lyties skirtumą:

Kartais vaikas įsigudrina užsnūsti maitinimo kėdutėje – žiūrėk, jau knapsi nosytė į lėkštutę! O dar smagesnį vaizdelį galima pamatyti grįžus iš vėlyvo supermamų susitikimo, kai randi **aukliną**-tėtį su vaikučiu, atradusius “naujovišką” miegojimo pozą ir vietą... kažin, kuris kurį pirmiausiai užmigdė? (supermama.lt 2005-06-01)¹⁰

Maršas šimtams žmonių, o ypač tradicinių vyrų, suteikė galimybę pirmą kartą pamatyti Vilnių. Parką, kuriame bėgioja elitas, o **elitės** vedžioja išpopintus šunelius. (delfi.lt 2021-05-16, Rimvydas Valatka)

Zombės įvaizdį pasirinkusi paauglė pirmiausia išsirinko kostiumą ir tik vėliau internete susirado konkretų makiažą, kuriuo norėtų nustebinti bendraklasius mokyklos renginio metu. (pane.lt 2017-10-19)

¹⁰ Straipsnyje vartosenos pavyzdžių kalba netaisyta.

Ištirus naujųjų pavadinimų pagal lyties skirtumą paplitimą internete¹¹, nustatyta, kad ND fiksuotus kalbos reiškinius galima suskirstyti į retus (0–50), paplitusius (50–150), dažnus (150–250) ir labai dažnus (250–500). Žinoma, „[I]nternetas yra itin heterogeniška ir nuolat kintanti erdvė“ (Aleksandravičiūtė 2008: 267), todėl 3-oje lentelėje pateikiamos apytikrės skaitinės dažnumo išraiškos.

Lentelės duomenys rodo, kad produktyviausi lytį žymintys naujadarai yra *personāžē*¹² (498), *kareivė* (369), *mōnstrė* (316), *kūdikė* (271), *mōdelė* ‘moteriškos lyties modelis (kas demonstruoja dizainerių sukurtus drabužius)’ (335), *slauėgas* ‘ligonių slaugytojas’ (319), *piratė* ‘jūrų plėšikė’ (305), *orakulė* ‘žmonių sudarytose situacijose savo neprognozuojamu elgesiu varžybų baigtį ar kokių įvykių eigą „spėjanti“ gyvūno patelė’ (304), *rōbotė* (261), *pāstorė* ‘protestantų dvasininkė’ (227), *žvaigždūnas* (227), *šunytė* ‘šuns patelė – kalytė’ (236), *arkivyskupė* ‘vyresnioji vyskupė (aukščiausio rango krikščionių dvasininkė), vadovaujanti ke lioms vyskupijoms’ (216), *krivė* ‘baltų religijos dvasininkė, žynė’ (195), *vėyskupė* ‘aukščiausio rango krikščionių dvasininkė’ (188), *subjektė* (187), *kavaliērė* ‘ordinu apdovanota moteris’ (165), *vūnderkindė* ‘mergaitė, turinti nepaprastų gabumų’ (163), *tālentė* (159) ir *ginklanešė* (156). Be pabrauktų žodžių, kurie įtraukti į šiuo metu rašomą BŽ, dar žodyne pateikiami naujadarai *gėnijė* (39) ir *zombė*

¹¹ Į Google paieškos eilutę buvo įrašomos naujadaro kaitybos formos su kabutėmis (tekstą su kabutėmis sistema traktuoja kaip tikslią citatą), visos naujadaro kaitybos formos (vienaskaitos ir daugiskaitos) buvo jungiamos loginiu jungtuku OR (angl. *arba*), pavyzdžiui, „mūzas“ OR „mūzo“ OR „mūzui“ OR „mūza“ ir t. t. Taip pat buvo pasirinktas paieškos sistemos filtras „ieškoti puslapių tik lietuvių kalba“ (plačiau apie pagrindinius paieškos eilutės sudarymo principus, kurie buvo taikyti šiame tyrime, žr. Aleksandravičiūtė 2008: 267–274). Be to, sistemos pateikti rezultatai dar buvo tikrinami rankiniu būdu, siekiant kuo reprezentatyvesnio vaizdo.

Paieškos rezultatų neapdorojus rankiniu būdu, straipsnyje būtų pateikti iškreipti, netikslūs duomenys dėl šių priežasčių: 1) interneto paieškos sistema *Google*, savaime suprantama, neskiria homonimų ir homografų, pavyzdžiui, *budelių* (dgs. vyr. g.; dgs. mot. g. (asmuo) ir dgs. mot. g. (vieta); *mūzas* (vns. vyr. g. ir dgs. mot. g.); *slaugo* (vns. vyr. g. K. ir vksm. esam. l.); *žvaigždinas* (asmuo ir grybas) ir kt.; 2) paieškos sistema neskiria rašybos variantų: *elitė* (naujažodis) ir *Elitė* (vardas); *žvaigždinas* (naujažodis) ir *Žvaigždinas* (pavardė); 3) *žmogos* atveju dažniausiai pateikiama ne realūs vartosenos pavyzdžiai, kuriuose tikslingai vartojamas šis žodis, o skirtingų šaltinių duomenys, kuriuose cituojamos to paties dokumento – VU LJKG – teksto vietos, kuriose rašoma apie šį naujadarą; 4) sisteminės, pasikartojančios rašybos klaidos, pavyzdžiui, netaisyklingai rašomas dgs. vyr. g. V.; tokius rezultatus sistema pateikia, ieškant vns. mot. g. N.: *Mediniai gangsteriai, pripuciami autoritetei*: (klaipeda.diena.lt [el. komunikacija] 2018-09-22); *Liudna kai Lietuva valdo tokie budelei !!!* (facebook.com [el. komunikacija] 2019 ne vėliau) ir 5) internete gausu įvairių automatinio vertimo puslapių, kurių vartosenos autentiškumas ir patikimumas kelia abejonių, todėl tokie puslapiai, skaičiuojant skaitines dažnumo išraiškas, nebuvo įtraukiami.

¹² Straipsnyje pasikartojančių naujadarų apibrėžtys nepateikiamos.

‘*niek.* perkeltine reikšme – bevalė mirusi gyva moteriškosios lyties būtybė’ (27); pastarasis naujadaras stilistinio atspalvio BŽ neturi. Žinoma, tokie duomenys yra preliminarūs, nes informacija apie daugelį lytį rodančių naujadarų, pavyzdžiui, *arkivyskupas*, *pastorius* ir kt., BŽ yra renkama, todėl ateityje, tikėtina, į žodyną būtų įtraukta daugiau produktyvių pavadinimų pagal lyties skirtumą.

Šių naujų kalbos reiškinių vartosenos tyrimas parodė, kad nėra linkstama vartoti apie 43,6 proc. naujų pavadinimų pagal lyties skirtumą, kurie pasidaryti spontaniškai, tam kartui: *gūrė* ‘dvasinė vadovė’, *kregždūnas*, *šimtakojienė*, *šviesulė*¹³ ‘iron. žinoma (paprastai pramogų pasaulio) moteris’ ir kt. Taip pat išryškėjo darybinių sinonimų (dar žr. Vaskelienė 2000: 5) vartosenos polinkiai: pirmenybė teikiama naujadarui *áuklius* (142) (plg. konkuruojančius variantus *áuklinas* (51) ir *aukliukas* (27)), *fyfinas* (110) (plg. darybinį sinonimą *fỹfius* (22)), *múzas* (99) (plg. *múzius* (8)) ir *žvaigždūnas* (227) (plg. *žvaigždinas* (3)).

Toks lytį žyminčių naujadarų vartosenos tyrimas rodo, kad visuomenė, esant poreikiui, darėsi ir darosi naujų pavadinimų pagal lyties skirtumą (nepriklausomai nuo kalbos madų). Didesnę tikimybę patekti į aktyviają vartoseną turi referentiniai naujadariai, nes jie įvardija asmenis, kurie yra svarbi kasdienio gyvenimo dalis (*kareivė*, *slaušgas* ir kt.).

IŠVADOS

1. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* (ND) straipsnio rašymo laikotarpiu buvo pateikti 55 naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą (2022 m. gegužės 5 d. duomenimis, ND buvo fiksuotas 7691 kalbos vienetas). Tokie dariniai sudaro labai nedidelę visos naujosios leksikos (tiek indigenios, tiek skolintos) dalį (0,7 proc.).
2. Daugumą tokių darinių sudaro galūnių vediniai (80 proc.; 44), likę – priesagų vediniai (20 proc.; 11):
  - 2.1. Lytį žymintys naujadariai daromiesi su įvairesnėmis galūnėmis: ne tik su įprasta, būdinga darybos priemone *-ė*, bet ir su šiai darybos kategorijai tradiciškai nepriklausančiomis galūnėmis *-a*, *-as*, *-is* ir *-ius*.
  - 2.2. Tiriamuoju laikotarpiu priesagų darumas yra gana ribotas. Pavadinimai pagal lyties skirtumą daromiesi ne tik su tradicinėmis priesagomis *-inas* ir *-ienė*, bet ir su šiai darybos kategorijai nebūdingomis darybos priemonėmis *-ūnas* ir *-(i)ukas*.

¹³ Naujažodžiai kirčiuojami ar nekirčiuojami (jei jų kirčiavimas dar nėra aiškus) pagal pateiktą ND.

- 2.3. Sinchroninė darybinė tokių naujadarų analizė parodė, kad ND fiksuota įvairesnių darybos priemonių, su kuriomis sudaromi vyriškosios lyties subjektų pavadinimai (-as, -is, -ius; -inas, -ūnas ir -(i)ukas), tačiau jos nėra produktyvios. Duomenyne tarp lytį rodančių naujadarų vyrauja moteriškosios lyties subjektų pavadinimai (71 proc.; 39), iš kurių pati produktyviausia darybos priemonė – galūnė -ė.
3. Lytį rodantys naujadarai kuriami dėl tokių pagrindinių priežasčių: a) poreikio įvardyti naują moters profesiją, veiklą, kuri anksčiau neegzistavo arba dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo išimtinai skirta tik vyrams (*pirātė, urėdė, vėskupė* ir kt.); b) poreikio panaikinti tam tikros sąvokos sąsajas išimtinai su vyrų pasauliu (*gėnījė, kūdikė, personāžė* ir kt.) ir c) stilistinio poveikio (*kregždūnas, šviesulė* ir kt.).
4. Duomenyne vyrauja stilistiškai neutralūs, referentinę funkciją atliekantys pavadinimai pagal lyties skirtumą (74,5 proc.; 41). Jie kuriami dėl designatinių priežasčių – poreikio įvardyti naują realiją. Likę dariniai (25,5 proc.; 14) – stilistiškai žymėti (ND vyrauja neigiamos konotacijos dariniai: ironiškieji, menkinamieji ir niekinamieji). Be to, interneto vartosenos tyrimas atskleidė, kad kai kurie naujadarai praranda savo emocinę-ekspresinę funkciją ir dažniau vartojami kaip stilistiškai neutralūs asmenų pavadinimai (*áuklinas, zòmbė* ir kt.).
5. Toks lytį žyminčių naujadarų vartosenos tyrimas rodo, kad visuomenė, esant poreikiui, darėsi ir darosi naujųjų pavadinimų pagal lyties skirtumą (nepriklausomai nuo kalbos madų). Didesnę tikimybę patekti į aktyviąją vartoseną turi referentiniai naujadarai, nes jie įvardija asmenis, kurie yra svarbi kasdienio gyvenimo dalis (*kareivė, slaūgas* ir kt.). Būtent tokie naujieji pavadinimai pagal lyties skirtumą ir yra traukiami į šiuo metu rašomą *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną*.

ŠALTINIAI

Apie „jautrią“ gramatiką, aut. L. Jonušys. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/laimantas-jonusys-apie-jautria-gramatika-500-1583066?copied> [žiūrėta 2021-10-18].

„*Ar Jūs durną mane matot?*“. *Apie „lyčiai jautrios kalbos“ pradmenis*, aut. K. Župerka. Prieiga internete: <https://www.pozicija.org/prof-kazimieras-zuperka-ar-jus-durna-mane-matot-apie-lyciai-jautrios-kalbos-pradmenis/> [žiūrėta 2022-01-06].

Ar Lietuvai reikalinga „negyva“ bendrinė kalba?, aut. B. Alijošienė. Prieiga internete: <https://www.etaplus.lt/ar-lietuvai-reikalinga-negyva-bendrine-kalba> [žiūrėta 2021-11-16].

Aš *nenoriu būti* „žmoga“, aut. R. Musneckienė. Prieiga internete: <https://www.skrastas.lt/komentarai/nenoriu-buti-zmoga> [žiūrėta 2021-11-05].

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, red. kolegija D. Liutkevičienė, D. Murmulaitytė, V. Sakalauskiene, A. Gritėnienė, A. Gaidienė, D. Daugirdienė, L. Jonušys, vyr. red. D. Liutkevičienė. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/>.

DLKG 2006 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4-oji pataisyta laida, red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKŽ₈ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. St. Keinys, 8-asis pataisytas ir papildytas leidimas, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/>.

Lyčiai jautrios kalbos gaires vadina pasityčiojimu: prasidės draudimai sakyti tėvas ir motina. Prieiga internete: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/universiteto-parengtas-lyciai-jautrios-kalbos-gaires-vadina-pasityciojimu-1049615> [žiūrėta 2021-10-31].

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 2*, vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965.

LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*, red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>.

ND – Miliūnaitė R., Aleksaitė A. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* [Tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m.], sud. R. Miliūnaitė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/naujazodziai>.

Vilniaus universitetas: ideologiniai sprendimai mainais į Europos Sąjungos lėšas?, aut. A. Katutė. Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1523555/as-ta-katute-vilniaus-universitetas-ideologiniai-sprendimai-mainais-i-europos-sajungos-lesas> [žiūrėta 2021-10-19].

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/>.

VLKK KB – *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Konsultacijų bankas*. Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos>.

VU lyčiai jautrios kalbos gairės: pažangos ženklas ar radikalus eksperimentas?, aut. E. Zicari. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lyciai-jautri-kalba-tarp-pagarbos-visiems-ir-tradicines-gramatikos-56-1586510?copied> [žiūrėta 2021-11-02].

VU LJKG – *Vilniaus universiteto lyčiai jautrios kalbos gairės*, parengė N. Arlauskaitė, L. Vaicekauskienė, J. Pakerys, V. Vukotić, A. Giniotaitė. Prieiga internete: https://www.kf.vu.lt/dokumentai/VU_ly%C4%8Diai_jautrios_kalbos_gair%C4%97s.pdf.

LITERATŪRA

Aleksaitė Agnė 2022: *Lietuvių kalbos naujažodžių daryba (2011–2019 m. Naujažodžių duomenyno pagrindu)*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Aleksandravičiūtė Skaistė 2008: Paieškos sistemos *Google* naudojimo galimybės tiriant kalbos reiškinius. – *Bendrinė kalba* 81, 266–282. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/354/419>.

Ambrasas Saulius 2000: *Daiktavardžių darybos raida 2: Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Braun Friederike, Sczesny Sabine, Stahlberg Dagmar 2005: Cognitive Effects of Masculine Generics in German: An Overview of Empirical Findings. – *Communications* 30, 1–21. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1515/comm.2005.30.1.1>.

Cameron Deborah 1995: Verbal Hygiene. – *The Politics of Language*, London and New York: Routledge.

Cameron Deborah 2003: Gender and Language Ideologies. – *The Handbook of Language and Gender*, eds. by J. Holmes, M. Meyerhoff, USA: Blackwell Publishing, 447–467.

Ehrlich Susan, King Ruth 1992: Gender-based Language Reform and the Social Construction of Meaning. – *Discourse & Society* 3(2), 151–166.

Ehrlich Susan, King Ruth 1994: Feminist Meanings and the (De)politicization of the Lexicon. – *Language in Society* 23(1), 59–76. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1017/S004740450001767X>.

Formato Federica 2016: Linguistic Markers of Sexism in the Italian Media: A Case Study of *Ministra* and *Ministro*. – *Corpora* 11(3), 371–399. Prieiga internete: <https://doi.org/10.3366/cor.2016.0100>.

Fuertes-Olivera Pedro A. 2007: A Corpus-based View of Lexical Gender in Written Business English. – *English for Specific Purposes* 26, 219–234. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1016/j.esp.2006.07.001>.

Holvoet Axel, Semėnienė Loreta 2006: Giminės kategorija. – *Daiktavardinio junginio tyrimai* [= *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 4], red. A. Holvoet, R. Mikulskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 101–120.

Hong Xiuqin 2018: Sexist Language Reform in English Vocabulary. – *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 233. 3rd International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Humanities (ICCESSH 2018), 699–702.

Kvašytė Regina, Maskuliūnienė Džiuljeta, Župerka Kazimieras 2021: *Apie žodžio korektiškumą: sava ir importuota*, Vilnius: „Žuvėdra“.

Lakoff Robin 2003: Language, Gender, and Politics: Putting “Women” and “Power” in the Same Sentence. – *The Handbook of Language and Gender*“, eds. by J. Holmes, M. Meyerhoff, USA: Blackwell Publishing, 161–178.

Laugesen Amanda 2019: Changing ‘Man Made Language’: Sexist Language and Feminist Linguistic Activism in Australia. – *Everyday Revolutions: Remaking Gender, Sexuality and Culture in 1970s Australia*, eds. by M. Arrow, A. Woollacott, Acton ACT, Australia: ANU Press, 241–260.

Lee Jackie F. K. 2007: Acceptability of Sexist Language among Young People in Hong Kong. – *Sex Roles* 56, 285–295. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1007/s11199-006-9170-4>.

Maldonado Garcia M. I. 2015: Spanish “Politically Correct” Movement: Reasons for Failure. – *Journal of Political Studies* 22(1), 237–252.

Murmulaitytė Daiva 2021: Lietuvių kalbos naujažodžiai lyties išraiškos aspektu. – *Lietuvių kalba* 16, 51–69. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/24927/24771>.

Parks Janet B., Robertson Mary A. 1998: Influence of Age, Gender, and Context on Attitudes toward Sexist/Nonsexist Language: Is Sport a Special Case? – *Sex Roles* 38, 477–494. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1023/A:1018766023667>.

Parks Janet B., Robertson Mary A. 1998a: Contemporary Arguments against Nonsexist Language: Blaubergs (1980) Revisited. – *Sex Roles* 39(5/6), 445–461. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1023/A:1018827227128>.

Paulauskienė Aldona 2007: *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*, Kaunas: „Technologija“.

Pauwels Anne 2001: Spreading the Feminist Word: The Case of the New Courtesy Title *Ms* in Australian English. – *Gender across Languages. The Linguistic Representation of Women and Men*, eds. by M. Hellinger, H. Bussmann, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 137–151.

Pauwels Anne 2003: Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism. – *The Handbook of Language and Gender*, eds. by J. Holmes, M. Meyerhoff, USA: Blackwell Publishing, 550–570.

Vaskelienė Jolanta 2000: *Darybiniai sinonimai*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
Vartosenos pavyzdžių ieškota interneto paieškos sistema *Google*.

New Names Based on Gender Attribution

SUMMARY

During the period of writing this article, 55 new entries of names based on gender attribution were made in the *Database of Lithuanian Neologisms* (DLN) (as of 5 May 2022, the DLN featured 7,691 language units). Such formations account for a fraction (0.7%) of all new lexis (both indigenous and borrowed).

Most of the formations are inflective derivatives (80%; 44); the rest are suffixal derivatives (20%; 11). New coinages are made both with the traditional tools of formation, such as the ending *-ė* and the suffixes *-inas* and *-ienė*, and the endings *-a*, *-as*, *-is*, and *-ius* and the suffixes *-ūnas* and *-(i)ukas*, which are not characteristic of this formational category. Even though the DLN was found to feature a broader range of formational tools used in the making of the names of masculine subjects, these are not productive. The Database's gender-denominating new coinages are dominated by the names of feminine subjects (71%; 39), with the ending *-ė* as a tool of formation demonstrating the highest output.

The names based on gender attribution that are featured in the Database are predominantly stylistically neutral and referential (74.5%; 41); formations that have a stylistic charge are much less common (25.5%; 14).

This study of the usage of gender-denominating new coinages reveals that the public has been and is still making new names based on gender attribution as necessary (regardless of what is fashionable in language). The main reasons behind the appearance of such coinages are: (a) the need to denominate a new feminine profession, activity that was not there before or has been circumstantially in the province of men; (b) the need to demolish the exclusive bond between a particular term and the domain of men; and (c) a stylistic effect.

Įteikta 2022 m. birželio 9 d.

AGNĖ ALEKSAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

agne.aleksaite@lki.lt